

VALSE MUNTEN UIT DE DIJLE TE MECHELEN

Luk Beeckmans, Frans De Buyser
m.m.v. Marcel Kocken

I. VONDSOMSTANDIGHEDEN

Bij baggerwerken in de Dijle te Mechelen kwam in 1971-72 een massa archeologisch materiaal aan het licht, waaronder talloze munten ^{1/}. Terwijl een gedeelte van deze munten zich momenteel in een aantal lokale privé-collecties bevindt, verspreidde een ander deel zich anoniem in het verzamelaarscircuit.

Door contacten met verschillende muntverzamelaars uit het Mechelse ^{2/} konden we een aantal van deze middeleeuwse en postmiddeleeuwse munten onderzoeken. Hieruit belichten we een dertiental vervalsingen uit de 17de eeuw.

II. DE MUNTEN

Op twee uitzonderingen na zijn deze dertien munten vervalsingen van zilverstukken die in een tinlegering (?) zijn nagemaakt. Twee vervalste kopermunten zijn mogelijk uitgevoerd in een lood-tinlegering (?). Door het toegepaste gietprocédé dragen al deze munten een fijn korrelig oppervlak ^{3/}.

Uit de Zuidelijke Nederlanden komt een reeks van zes dukatons uit de regering van Filips IV (1621-1665) (nrs. 1-6). Bepaalde elementen in het randschrift, zoals het ontbreken van de D van *DEI GRATIA* en de E van *ET* op de voorzijde en het onduidelijke *BRAB* op de keerzijde, stemmen bij de zes munten overeen. De munten dragen hetzelfde jaartal (1649) en eveneens hetzelfde atelierteken (het handje voor Antwerpen). We stellen tevens vast dat de lichte afwijkingen in de ronding van het muntplaatje bij deze zes munten overeenstemmen. Uit deze parallellen mogen we besluiten dat telkens dezelfde materialen zijn gebruikt om deze zes valse dukatons te gieten. Een segment van de rand is boven het jaartal telkens afgeplat door het wegvijlen van de gietkegel.

Valse dukatons van Filips IV (inv.1-4).

Valse dukaton van Filips IV (inv. 5).

Op een valse patagon (nr. 7) van Filips IV (1621-1665) is de gietnaad op de rand nog duidelijk zichtbaar. De laatste twee cijfers van het jaartal zijn onleesbaar.

Valse patagon van Filips IV (inv. 7).

Eigenaardig is de falsificatie van twee koperen oordjes (nrs. 8 en 9) uit de regering van Karel II (1665-1700). Ze zijn vermoedelijk in een lood-tinlegering gegoten. Bij het eerste stuk zijn de letters van het randschrift dichtgelopen. De rand vertoont bovenaan vijlsporen en centraal is de munt licht gedeukt. Dit exemplaar is eerder slordig afgewerkt. Het tweede stuk is van betere kwaliteit, maar draagt een gietfout onder de vorm van een klein gaatje.

Valse oord van Karel II (inv. 8).

Valse oord van Karel II (inv. 9).

Een drietal valse munten zijn namaken uit de Noordelijke Nederlanden. Een dukaat van 48 stuivers uit West-Friesland (nr. 10) is een onafgewerkt product. De gietkegel

is nog integraal aanwezig en de gietnaad op de rand is niet weggevijsd. Tevens maken verschillende gietfouten het veld op de keerzijde zeer onduidelijk. Hierdoor wordt het derde cijfer van het jaartal bijvoorbeeld onleesbaar 4.

Valse dukaat, West-Friesland (inv. 10).

Een florijn uit Kampen (nr. 11) is een vervalsing van een postuum geslagen 28-stuiverstuk op naam van Matthias I (1612-1619). Deze munten werden geslagen tussen 1680 en 1686 5/. De letters van de munt zijn dichtgelopen en het jaartal is onleesbaar.

Valse florijn van Matthias I (inv. 11).

Een sloopjesschelling van 6 stuivers (nr. 12) komt uit Holland (1671-1708). Bovenaan is de rand afgeplat door het verwijderen van de gietkegel.

Valse sloopjesschelling, Holland (inv. 12).

Een laatste vervalsing is een crown van Charles II van Engeland (1660-1685) (nr. 13). Het oppervlak is oneffen en op beide zijden komen een viertal driehoekige putjes voor. Op de rand zijn sporen zichtbaar van een opvallend schrift.

Valse crown van Charles II (inv. 13).

III. BESPREKING

De zes valse dukatons van Filips IV (nrs. 1-6), zijn waarschijnlijk werkstukken uit een lokale geldzwendel. De concentratie van zoveel identieke vervalsingen wijst op het feit dat een valsemunter of valsemuntersbende inderdaad in de buurt opereerde ⁶.

Over de giettechnieken, die veelal door de individuele vervalser werd toegepast zijn twee processtukken gekend uit Amsterdam. Een proces uit 1548 handelt over twee beeldsnijders die uit hout stempels sneden. Deze stempels drukten ze af in de klei, waardoor er gietvormen ontstonden. Deze vormen werden gevuld met tin. Na afkoeling werd de kleiklomp stukgeslagen. Tenslotte werden de munten met wit zand gepolijst. Een tweede proces dateert uit 1596 en handelt over twee Engelse soldaten die aan een zekere Thomas Ysaacz de “conste” leerden om vals geld te gieten. Ze smolten tin en goten het in twee stenen gietvormen. Na enige tijd werd een tin-boompje met 15 Zeeuwse schellingen, 7 realen van vieren, 8 realen van tweeën en 4 stoters geoogst ⁷.

Het is moeilijk vast te stellen of de valse stukken uit Mechelen zijn gegoten in de klei of in een stenen gietmal. De nog aanwezige bolvormige gietkegel op de dukaat van West-Friesland (nr. 10) impliceert alleen dat deze munt niet in een zgn. boompje werd gegoten.

Bijna alle munten uit dit ensemble zijn vervalsingen van zilverstukken. Zilveren munten waren ook het meest in trek om te vervalsen. De betrekkelijke eenvoud om ze in omloop te brengen en de redelijke winstmarge maakte dat het zilvergeld geprefereerd werd boven andere metalen ⁸. Bij de Dijlevondsten in Mechelen zijn eveneens twee vervalste koperstukken teruggevonden, namelijk twee oorden van Karel II (1665-1700). Koperen munten waren zeer gemakkelijk uit te geven, maar gezien de grote productie die nodig is voor een redelijke winst, zullen de meeste valsemunters hiervan hebben afgezien ⁹. Toch zijn er verschillende feiten bekend van valsemunters die kopergeld nabootsten. We vermelden ter illustratie een laat-18de eeuwse val-

semunter, Schiettecatte genaamd, die in Herzele (O.-VI.) tijdens de Franse bezetting brokstukken van de stukgeslagen kerkklokken opraapte om er munten van te gieten 10/.

Verrassend zijn de valse munten uit West-Friesland, Kampen en Holland (nrs. 10,11 en 12), drie locaties uit de Noordelijke Nederlanden. Op de Verenigde Provinciën rustte in de 17de eeuw immers een muntembargo. Regelmatig werden processtukken geacteerd waarbij bezitters van soortgelijke verboden munten zijn veroordeeld tot confiscatie en tot het betalen van zware boeten. In bepaalde gevallen werden zelfs tijdelijke verbanningen uitgesproken 11/. Het is dan ook op het eerste gezicht eigenaardig dat van deze verboden munten vervalsingen opduiken in onze gewesten.

Het gewicht van deze falsificaties zit steeds ver onder het officiële standaardgewicht. Bij de zes dukatons bedraagt de gemiddelde afwijking zelfs 30,69 %. De oordjes (nrs. 8 en 9) van Karel II (1665-1700) maken daarentegen een uitzondering en wegen respectievelijk 23,03 en 18,32 % meer dan het standaardgewicht. Het gewicht van de valse dukaat uit West-Friesland (nr. 10) moeten we nuanceren omdat de nog aanwezige gietkegel uiteraard is meegewogen. Toch is het opvallend hoe weinig inspanning de valsemunters deden om het gewicht van de officiële munten te benaderen.

Nr.	Munttype	Officieel gewicht in g	Gewicht vervalsing in g	Afwijking in g	Afwijking in %
1	Dukaton	32,48	22,26	- 10,22	- 31,48
2	Dukaton	32,48	22,15	- 10,33	- 31,80
3	Dukaton	32,48	22,98	- 9,50	- 29,24
4	Dukaton	32,48	23,13	- 9,35	- 28,78
5	Dukaton	32,48	21,76	- 10,72	- 33,00
6	Dukaton	32,48	22,77	- 9,71	- 29,89
7	Patagon	28,10	19,22	- 8,88	- 31,60
8	Oord	3,82	4,70	+ 0,88	+ 23,03
9	Oord	3,82	4,52	+ 0,70	+ 18,32
10	Dukaat ag	28,25	(26,51)	(- 1,74)	(- 6,15)*
11	Florijn ag	19,50	15,81	- 3,69	- 18,92
12	Schelling	4,95	3,58	- 1,37	- 27,67
13	Crown	30,10	22,54	- 7,46	- 24,85

Afwijkingen in gewicht tussen de officiële munten en de vervalsingen uit Mechelen (met gietkegel).*

Het is tevens interessant om vast te stellen dat de valse munten een kleinere diameter hebben ten opzichte van de officiële munten. Dit is toe te schrijven aan de krimpreactie bij het afkoelen. Bij een kleine steekproef met Antwerpse dukatons uit dezelfde periode, afkomstig uit het Koninklijk Penningkabinet van Brussel, konden we vaststellen dat de diameters van de officiële munten gemiddeld 1,07 mm groter waren dan de vervalsingen uit Mechelen 12/.

Jaartal	As \updownarrow	As \leftrightarrow	As \swarrow
1648	44,2	43,8	43,8
1649	43,1	43,2	43,3
1650	43,3	43,0	43,4
1651	43,8	43,6	43,9
1654	43,7	45,4	44,5
1655	43,6	43,5	44,3

Enkele metingen van diameters op Antwerpse dukatons van Filips IV (verzameling: Penningkabinet Brussel).

Inv. nr.	As \updownarrow	As \leftrightarrow	As \swarrow
1	42,6	42,8	43,2
2	42,4	42,8	42,7
3	42,5	42,7	42,7
4	42,4	42,5	42,4
5	42,4	42,9	42,6
6	42,8	43,0	42,7

Metingen van de diameters op de valse dukatons uit de Dijle te Mechelen.

Waarom kwamen deze valse munten in de Dijle terecht? Misschien moeten we een onderscheid maken tussen de zes dukatons die met dezelfde materialen werden gegoten en de rest van de vervalsingen. Zo lijkt het ons niet onmogelijk dat de vervalsers van de dukatons een aantal stukken ineens in de Dijle gooide om bewijsmateriaal tegen hem te laten verdwijnen. Een ander deel van de valse munten werd misschien vrijwillig weggegooid nadat ze als falsificaties werden herkend. Een derde deel van deze vervalsingen kan in de officiële geldstroom terechtgekomen zijn en had, net zoals de talrijke andere munten van deze vindplaats, een specifieke betekenis, zoals het afsmeaken van een voorspoedige reis of een dankbetuiging voor een behouden thuiskomst. Misschien moeten we aan deze rivierdepots nog andere al dat niet sacrale bedoelingen koppelen, waarvan de betekenis ons momenteel ontsnapt ¹³.

Wie waren de muntvervalsers tijdens de late of post-Middeleeuwen? Verscheidene processtukken uit de Zuidelijke en de Noordelijke Nederlanden leren ons dat het niet alleen muntmeesters of muntgezellen waren die een lucratief handeltje opzetten, maar ook ambachtslui zoals goudsmeden, beeldsnijders, zelfs kleermakers en kaarsenmakers maakten falsificaties. In een aparte categorie worden tevens kwakzalvers, zigeuners, speelmannen en soldaten genoemd. Naast enkele zeldzame valsemuntersbenden waren het vooral particulieren, die meestal op een beperkte schaal zorgden voor een extra bijverdienste ¹⁴.

IV. PROCESSTUKKEN OVER VALSEMUNTERIJ IN MECHELEN

(door Marcel Kocken)

Valsemunterij werd destijds beschouwd als majesteitsschennis en ook als dusdanig bestraft. In de 14de eeuw werd aldus in Mechelen een zekere Namenaar Willem Vanders in kokende olie of water levend verbrand ¹⁵.

In de door ons bestudeerde periode (1585-1713) vonden we in de Mechelse bewaard gebleven vierschaarvonnissen slechts één veroordeling van een valsemunter: de Mechelaar Hendrick van Immerseel. Op 24 april 1641 stond hij voor zijn rechters. Het gedetailleerd vonnis verstrekt zelfs informatie i.v.m. de gebruikte techniek:

Om dat ghij Hendrick van Immerseel, geboren van dese stadt Mechelen, soo gij

seght u vervoirdert hebt te maecken valsche munte als hebbende des geleden ontrent sesse jaeren gemaect vijff XII stuyvers penningen ende sesse schellingen munte ons G. heer den Coninck van Spaignien, die gij gegoten hebt in seekere vormen daer toe bij u gemaect, dewelcke bij u huysvrauwe Moijken Jaspers, uuytgegeven sijn geweest, wel wetende dat de selve valsch waren ende bj u gegoten, hoe wel dat die voors. twelf stuyvers u wederomme thuys gebracht sijn, soo gij seght, ende bij u int vier geworpen, hebbende daer naer oock gemaect eene andere vorme, daer inne gij gegoten hebt drie zeeuwsche twee stuyvers penningen bij uwe huysvrauwe oock uuytgegeven, hebbende van het maecken vande voors. vormen wetenschap gecregen deur sekeren soldaet die ghij verclaert hem niet te kennen, hebbende oock ontrent 14 dagen voor kerstmisse lestleden gegoten in sekere vorme, die gij seght gevonden te hebben in seker huysken gestaen neffens u woonhuuse inde Hanswijckstraete alhier, aldaer gelaten sijnde door sekeren Engelsman soo gij seght, een quantiteyt van valsche achtentwintich stuyvers penningen als te weten acht vanden slach vanden keijser Matthias met breede vleugelen vanden arent, ende vijff vanden keijser Ferdinandus met cleijne vleugelen vanden arent, ende tot dyen vijff schellingen metten arent die oock bij uwe huysvrauwe herwaerts ende derwaerts uuytgegeven ende gewisselt sijn geweest, wel wetende alle de selve oock valsch te sijn, ende bij u gemaect, alles van ten ende loot onderreen gemengelt als van lepels ende commekens, daer mede gij te naer gecomen hebt de souverainiteit van onsen G. heere den Coninck van Spaignien, van allen d'welcken gebleken is soo door uwe eygene bekentnisse, als de ghene van uwe huysvrauwe, ende anderssints, nyet te twijffelen en sijnde oft ghij en hebt meer andere diergelijcke valsche munte gemaect, waerover gij dient gestraft te worden, een andere voor exemple, waeromme soo is dat(enz.)....., op alles wel ende rijpelijk geleth hebbende opde ticht ende calengie bijden heere schouteth t' uwer laste gemaect ende genomen, ende t'sijnder manissen u hebben gecondemneert ende condemneren mits desen geexecuteert te worden mette coorde datter de doot naer volget ende sullen eenige vande voors. falsche stucken bij u gemaect ende onder de justitie berustende boven u hoofd opde galge genagelt worden.... (enz.). Actum 24 Aprilis 1641" ¹⁶.

De valse munt werd als een soort zinnebeeld mee aan de galg gespijkerd! De uitgevers/geefsters van vals geld werden in de 16de en 17de eeuw met de strop om de hals aan de schandpaal gezet en tot lopenden bloede gegeseld plus eeuwige verbanning ¹⁷. En zo verging het Mayken Jaspars, eveneens in Mechelen geboren, en echtgenote van bovenvermelde Hendrick van Immerseel ¹⁸. Uit haar vonnis vernemen we nog hoe ze de valse munt kwijtraakte: "...hebbende onder andere twee vande selve valsche stucken gemaect op de vorme van 28 stuyvers penningen gewisselt inde kercke van Onse L. Vrouwe van Hanswijck aende vrouwe mette keerskens aldaer....". Niet dwaas om in het schemer van het kerkinterieur pseudo-zilverstukken om te wisselen!

V. INVENTARIS ^{19/}**A. Spaanse Nederlanden**

Filips IV (1621-1665)

1. Valse dukaton, Brabant, Antwerpen, tinlegering (?), gegoten, alle stukken 8 uur, 1649, 22,26 g.

Vz. Buste van de koning naar rechts gewend.
16 handje 49 PHIL.III.D.GHISP.ET.INDIAR.REX.

Kz. Gekroond Spaans wapenschild, gedragen door twee staande leeuwen, onderaan het juweel van het Gulden Vlies.
.ARCHID.AVST.DV-X.BVRG.BRAB.Zc.

2. Idem, 22,15 g

3. Idem, 22,98 g

4. Idem, 23,13 g

5. Idem, 21,76 g

6. Idem, 22,77 g (niet afgebeeld).

Ref.: naar het type VG-H 327-1b.

7. Valse patagon, Brabant, Brussel, tinlegering (?), gegoten, 5 uur, jaartal niet meer te bepalen (1621-1663), 19,22 g.

Vz. Tussen het jaartal een gekroond vuurijzer op een stokkenkruis met onderaan het juweel van het Gulden Vlies.
engelkopje. PHIL.III.D.GHISP.ET.INDIAR.REX

Kz. Gekroond Spaans wapenschild omgeven door de keten van het Gulden Vlies.
ARCHID.AVST.DVX.BVRG.BRAB.Zc.

Ref.: naar het type VG-H 329-3.

Karel II (1665-1700)

8. Valse oord, Brabant, Brussel, lood-tinlegering (?), gegoten, 6 uur, 1691, 4,70 g.

Vz. In kruisvorm rond een gekroond vuurijzer de wapenschildjes van Oostenrijk, Oud-Boergondië en Brabant.
engelkopje CAROL. I.D.GHISP.ET.INDIAR.REX

Kz. Gekroond Spaans wapenschild.
16-91 ARCHID.AVST.DVX.BVRG.BRAB.Zc

Ref.: naar het type VG-H 356-2c.

9. Valse oord, Brabant, Antwerpen, lood-tinlegering (?), gegoten, 6 uur, 1692, 4,51 g. Gietfout: in de kroon een klein gaatje van 1 x 2 mm.

Vz. In kruisvorm rond een gekroond vuurijzer de wapenschildjes van Oostenrijk, Oud-Boergondië en Brabant.

handje CAROL.II.D.G.HI[]INDIARVM.REX

Kz. Gekroond Spaans wapenschild.

16-92 ARCHID.AVST.DVX.BVRGBRA[

Ref.: naar het type VG-H 356-1b.

B. Noordelijke Nederlanden

10. Valse dukaat (48 stuiver), W.-Friesland, tinlegering (?), gegoten, 12 uur, 16(9)5, 26,51 g. Gietkegel nog aanwezig.

Vz. Staande ridder naar rechts met zwaard in de rechterhand. Voor zich het provinciewapen aan een lint.

MO:NO:ARG:PRO:CONFOE.BELG.WESTFI

Kz. Gekroond generaliteitswapen tussen het jaartal.

CONCORDIA. RES.PARVAE.CRESCUNT - muntmeesterteken

Ref.: naar het type VERKADE, 353, pl. 65, nr. 4 en ZONNEBLOEM I, p. 54-55.

11. Valse florijn (28 stuiver) op naam van Matthias I (1612-1619), Kampen (1680-1686), muntmeesterteken: ruiter, tinlegering (?), gegoten, 7 uur, jaartal onleesbaar, 15,81 g. Twee parallelle krassen op de keerzijde.

Vz. Gekroonde tweekoppige adelaar met op de borst een rijksappel.

MATTH : I . D : RO : IMP : SEM : AVGV ruiter

Kz. Gekroond en gevierendeeld stadswapen met onderaan in een ovaal de waarde en bovenaan het jaartal.

FLOR . ARG . CIVI (28)IMP. CAMPEN ruiter

Ref.: naar het type VERKADE 894, pl. 164, nr. 4; ZONNEBLOEM II, p. 136-137 en de Bruijn, p. 67-68, nr. 35.

12. Valse scheepjesschelling (6 stuivers), Holland, tinlegering (?), gegoten, 12 uur, 1679, 3,58 g.

Vz. Gekroond provinciewapen met jaartal boven de kroon, geflankeerd door 6 – S

MO:NO:ORD:HOLL:ET.WEST.FRI

Kz. Schip met zeilen naar rechts.

VIGILATE DEO CONFIDENTES

Ref.: naar het type VERKADE 301, pl. 55, nr. 5 en ZONNEBLOEM, I, p. 37.

C. Engeland

Charles II (1660 – 1685)

13. Valse crown, tinlegering (?), gegoten, 6 uur, 1679, 22,54 g.

Vz. Gelauwerde en gedrapeerde buste van de vorst naar rechts gewend.
CAROLUS. II. – DEI.GRATIA

Kz. In kruisvorm de gekroonde wapenschilden van Engeland, Schotland, Frankrijk en Ierland met centraal een stralende zon. In de kwartieren twee ineen-gestrelde letters C.
1679 MAG - BR.FRA.- ET.HIB - REX.

Ref.: naar het type SEABY & RAYNER, p. 33, nr. 56.

VI. NOTEN

^{1/} St. Vandenberghe, p. 161.

^{2/} Met onze dank aan de verzamelaars die hun munten ter studie overmaakten: K. Dalle, F. De Buyser, J. Denekens, C. Van Leemput en G. Smets.

^{3/} De munten werden niet onderworpen aan een metaalanalyse.

^{4/} Het lijkt ondenkbaar dat deze munt ooit in het geldcircuit is terechtgekomen.

^{5/} De belangrijkste reden tot uitgeven van deze posterieure munten was het misleiden van controlerende instanties: zie de Bruijn, p. 62.

^{6/} Voor meer informatie over muntvervalsing, zie o.a. Grolle, p. 244-247.

^{7/} de Graaf, p. 141-142.

^{8/} Door het vervalsen van gouden munten had men weliswaar nog een grotere winstmarge, maar de uitgifte hiervan werd door veelvuldige controle bemoeilijkt.

^{9/} de Graaf, p. 144-145.

^{10/} De Buysscher, p. 323.

^{11/} De Brouwer, p. 47-48.

^{12/} Met dank aan het Koninklijk Munt- en Penningkabinet te Brussel en aan Johan van Heesch voor het ter beschikking stellen van de munten.

^{13/} Voor meer informatie over rivierdepots: zie o.a. Vanderpijpen, p. 217-218 en De Wilde & Verlaeckt, p. 217-218.

^{14/} de Graaf, p. 137.

^{15/} Maes, p. 340.

^{16/} Stadsarchief Mechelen (S.A.M.), Judicature des Echevins, S IX/1, f° 162 r° en v° en 63 r°.

^{17/} Maes, p. 342.

^{18/} S.A.M., Judicature des Echivins, S IX/1, f° 163 r° en v°.

^{19/} Met dank aan Hans Denis (Instituut voor het Archeologisch Patrimonium) voor het fotowerk.

VII. BIBLIOGRAFIE

J. DE BROUWER, *Verspreiden van verboden munten*, in: *Het Land van Aalst*, 1968, 1, pp. 47-48.

M. DE BUYSSCHER, *Bijdrage tot de geschiedenis van Herzele*, Herzele, 1972.

R.A. de BRUIJN, *De Nederlandse florijn in al zijn facetten*, Brunssum, 1990.

C. de GRAAF, *Den valscher den ketel (?)*. Bestraffingen van muntmisdriven in Holland, Zeeland en Utrecht ca. 1300 – ca. 1600, in: *Jaarboek van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde*, 82, Amsterdam, 1995, p. 77-179.

G. DE WILDE & K. VERLAECKT, *Munten uit de modder*, in: *Berichten en rapporten over het Antwerps Bodemonderzoek, BRABOM*, 3, Antwerpen, 1999, p. 193-246.

J.J. GROLLE, *Mundus vult decipi. Crimineel aspect van de Nederlandse muntslag*, in: *De Beeldenaar, Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunde*, 17, Utrecht, 1992, p. 244-247.

L.T. MAES, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht*, Antwerpen-'s-Gravenhage, 1947.

H.A. SEABY & P.A. RAYNER, *The English silver coinage from 1649*, Londen, 1968.

E. van GELDER & M. HOC, *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols (1434-1713)* + supplement, Amsterdam, 1960.

S. VANDENBERGHE, *Tien jaar opgravingen te Mechelen (1970-1980)*, in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, LXXXIV, Mechelen, 1980, p. 244-283.

W. VANDERPIJPEN, *Munten en penningen*, in: G. VAN DOORNE & R. WALGRAEVE (eds), *Vondsten uit de Leie te Deinze, Kunst- en Oudheidkundige Kring Deinze*, Deinze, 1976.

P. VERKADE, *Muntboek bevattende de namen en afbeeldingen van munten, geslagen in de zeven voormalige Vereenigde Nederlandse Provinciën*, Schiedam, 1848.

X., *Zilveren munten geslagen door de Zeven Provinciën van de Verenigde Nederlanden, 1576-1795*, 3 vol., deel I en II, Zonnebloem, Amsterdam, 1981.